

Шевченкова передмова до другого (нездійсненого) виданку «Кобзара»¹

*Воскреснем ли когда от чужевластья мод?
Чтоб умный, добрый нашъ народ
Хотя по языку нас не считал за немцев.*

А. Грибоєдов

Випускаю отсе в люди другого «Кобзаря» свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о, братія моя українська, возлюбленная! Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: Ляхи друкують, Чехи, Серби, Болгаре, Черногори, Москалі — усі друкують, а в нас — анітелень, неначе всім заціпило. Чого це ви так, братія моя? Може, злякались нашествія иноплемених журналістів? Не бійтесь: собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московські не пишемо? А чом Москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чорт-зна, по-якому? Натовкмачать якихсь індівідуалізмів тощо, так що аж язик отерпне, поки вимовиш; кричать о братстві і гризуться мов скажені собаки. *Кричать о єдиній слов'янській літературі, а не хочять й заглянуть, що робиться у слов'ян!* Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську, або хоч і нашу? Бо і ми-таки, слава Богу, не Німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їхні руки, то вони аж репетують, та хвалять те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяне й собі за ними: «п р е о ч а р о в а т е л ь н о». У чарах тих ось що: Жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може, це по їхній утонченній натурі і справді добре, а на наші мужицькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що й ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачимо нашого народу так, як його Бог сотворив. У шинку і наш, і Москаль, і навіть Німець — усі схожі на свиню, а на панщині — то ще поганше. У хату прийти до його, або до себе покликати по-братерськи не можна, — не можна, бо він злякається, та, може, ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах Енеїду та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики! Прочитайте ви думи, пісні; послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті, як вони згадають старови-

¹ Знайдено в Шевченкових паперах під час арешту. Письмівкою подано слова, підкреслені в III «Отделенії»; розрядкою — те, що підкреслив Шевченко.

ну, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або в польського магнатства кайдани волочать; то тоді і скажете, що Енеїда добра, а все-таки сміховина на московський кшталт. От так-то, братія моя возлюбленная! Щоб знать людей, то треба пожити із ними, а щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отоді пишть і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним, *а на Москалів не вважайте*, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми — по-своєму; *у їх нарід і слово, і у нас нарід і слово*. А чиє краще — нехай судять люде. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтера Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс у Ніжині, а не в Малоросії, і свого язика не знає, а В[альтер] С[котт] в Единбурзі, а не в Шотландії, а може і ще було щонебудь, що вони себе одцурались, — не знаю. А Борнс усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латина, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на нарід, та не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колисці од матері; а Г[улак] Артемовський хоч і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло з тим мерзенним і богупротивним панством! Нехай би вже оті карпигнушкошиєнки сутяги, — їх Бог, за тяжкії гріхи наші, ще до зачаття в утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені проміняли свою добру рідну матір на п'яницю непотребну, а в придаток ще і в (...) додали. Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] й інші не постриглись у Німці (їм би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерів своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь у тугу, а моліться Богу і *работайте розумно, во ім'я матері нашої, України безталанной*. Амінь.

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде, і щоб не дуже чванилась московська братія своєю Розтопчиною, то от вам С в я ч е н а в о д а, написана панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу якою, бо воно ще молоде, боязливе.

А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого я[к] С[котт], В[альтер]:¹ і не турбуйтеся; бо їй-Богу не найдете.

Седнев.
1847, марта 8.

¹ Певно — «Свячена вода».

Причинна¹

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя² опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,

¹ *Причинний* – якому щось іспричинено, незвичайний, що не при собі.

² *Ходя* – давня форма: ходячи.

Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою¹ покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля!
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустки не зав'яже,
Не на ліжку — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі? Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє зна,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю² коня напува?
Чи, може, з другою, другу кохає,

¹ Червона шовкова матерія з Китаю, якою по смерті накривали очі козакам.

² Дунай — річка, що вливається до Чорного моря, і так загалом будь-яка велика річка.

Її, чорноброву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила —
За синім би морем милого найшла:
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ним поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись!» — каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі¹, все мовчить...
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо грітсья! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата).
«Чи всі ви тут? — кличе мати. —
Ходім шукати вечеряти.
Пограємось, погуляймо,
Та пісеньку заспіваймо!»
«Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,

¹ Вуха ж не говорить, а лише слухає, тому так і кажуть: тихо як у вусі.

Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий, —
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулялись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам!.. Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...
Гай обізався; галас, зик¹,
Орда² мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічирк!
Схаменулись нехрещені,
Дивляться: мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гілляці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивувались
На її уроду...

Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защобетав жайворонок,
Угору летіючи;
Закувала возуленька,
На дубу сидіючи;
Защобетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де Ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знат³, добре спить, що не чує,
Як кує возуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знат³, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, — другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому!»

¹ Зик — крик; зичати — кричати.

² Ідеться про татарську орду — тут згадки про давні татарські напади з криком, галасом, різаниною.

³ Здається, видно, мабуть.

Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, Боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не pomoже!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи,
Як проводжала сина мати,
Як бивсь Татарин уночі.
Ідуть... Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (ніде правди діти!)
Підкралися, щоб ізлякати;

Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки —
Слізюньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито.
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати, —
Виспіває та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

1838, С.-Петербург

* * *

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо.

Коли милого втопило —
Розбий синє море!
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе.
Найду його — пригорнуся,
На серці зомлію.
Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!

Коли ж милий на тім боці, —
Буйнесенький, знаєш,
Де він ходить, що він робить:
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче — то й я плачу,
Коли ні — співаю;
Коли ж згинув чорнобровий —
То й я погибаю.

Тоді неси мою душу
Туди, де мій милий;
Червоною калиною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.

І квіткою, й калиною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
Увечері посумую,
А вранці поплачу;
Зійде сонце — утру сльози, —
Ніхто й не побачить.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море!..

1838, С.-Петербург

На вічну пам'ять Котляревському

Іван Котляревський (1769—1838) — батько нового українського письменства. Автор «Енеїди», першої української оперети «Наталка Полтавка» і жарту «Москаль-чарівник».

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину.
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питає: не знає!¹
Згадай лихо — то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре — серце в'яне:
Чому не осталося?
Отож гляну та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защобече на калині —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає, —
Не мине калину.
Чи сирота, що досвіта
Встає працювати, —
Опиниться, послухає;
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють:
Серце б'ється, любо...
І світ Божий як Великдень,
І люди як люди!
Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,

В'яне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає, —
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози, —
Защобече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози.
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм, —
Ніби з милим розмовляла...
А він, знай, співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає —
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: нащо щобетать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить.
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголов'я ворон прокричить.
Засне долина. На калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині —
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє, — Божа мова.
Встануть сердеги працювати,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш, — тепер дивись:

¹ Тут — вітер не знає.

Сонце гріє, вітер віє
 З поля на долину;
 Над водою гне з вербою
 Червону калину;
 На калині одиноке
 Гніздечко гойдає.
 А де ж дівся соловейко?
 Не питай: не знає!

Недавно, недавно¹ у нас в Україні
 Старий Котляревський отак щебетав;
 Замовк неборака, сиротами кинув
 І гори, і море, де перше витав,
 Де ватагу пройдисвіта²
 Водив за собою, —
 Все осталося, все сумує,
 Як руїни Трої³.
 Все сумує — тільки слава
 Сонцем засіяла;
 Не вмере кобзар, бо навіки
 Його привітала.
 Будеш, батьку, панувати,
 Поки живуть люди;
 Поки сонце з неба сяє,
 Тебе не забудуть!

Праведная дүше! Прийми мою мову
 Не мудру, та щирю, —
 прийми, привітай!

Не кинь сиротою, як кинув діброви,
 Прилини до мене хоч на одно слово
 Та про Україну мені заспівай!
 Нехай усміхнеться душа на чужині,
 Хоч раз усміхнеться, дивлючись, як ти
 Всю славу козацьку за словом єдиним
 Переніс в убогу хату сироти.
 Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
 Сирота на світі, в чужому краю;
 Дивлюся на море широке, глибоке,
 Поплив би на той бік⁴, — човна не дають!
 Згадаю Енея, згадаю родину,
 Згадаю, — заплачу, як тая дитина;
 А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
 А може, я й темний, нічого не бачу,
 Злая доля, може, по тім боці плаче?
 Сироту усуди люди осміють!
 Нехай би сміялись, та там море грає,
 Там сонце, там місяць ясніше сія,
 Там з вітром могила в степу розмовляє,
 Там не одинокий був би з нею й я.
 Праведная дүше! Прийми мою мову
 Не мудру, та щирю, —
 прийми, привітай!

Не кинь сиротою, як кинув діброви,
 Прилини до мене хоч на одно слово
 Та про Україну мені заспівай!

1838, С.-Петербург

¹ Котляревський умер саме 29 жовтня 1838 р.

² Тут — Еней, його ватага; первинна значина слова «пройдисвіт» — той, хто по світах ходив, багато бачив, багато знає — досвідчений.

³ *Троя* — місто над берегом Дарданелів у Малій Азії. У Котляревського Троянці, «пройдисвіти» — козаки-запорожці, що по зруйнуванні Січі (1775) Катериною II теж шукали собі нової батьківщини.

⁴ Тут — Україна, звідкіля його вивезли і куди нема змоги поїхати.

* * *

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море, —
Грає серце козацьке,
А думка говорить:

«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

Сидить козак на тім боці,
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.

1838, С.-Петербург

Катерина

(В. Жуковському на пам'ять 22 квітня 1838 р.)¹

I

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями²,
Бо москалі – чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що родила на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за що;
Люди серця не питають,
А скажуть – ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люди,
Сміються над вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,

¹ В. Жуковський – визначний московський письменник (1783–1852), перекладач німецьких поетів (Біргер, Гете, Шиллер й ин.). Він прихильно ставився до Шевченка й допоміг йому визволитись із кріпацтва. Шевченко став вільним 22 квітня 1838 р., і на спомин про цей великий день він присвятив Жуковському «Катерину».

² *Москалі* – «русские», росіяни, російські солдати. Помосковлених у царському війську українців називали теж москалями.

В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі злії люди
Що хочуть говорять:
Вона любить і не чує,
Що вкралоя горе.

Прийшли вісті недобрії —
В похід затрубили;
Пішов москаль в Туреччину —
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співають,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися, —
Тоді Катерина
Буде собі московкою¹,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люди
Що хочуть говорять.
Не журиться Катерина —
Слізеньки втирає,
Що дівчата на вулиці
Без неї співають.

Не журиться Катерина —
Вмисться сльозою,
Візьме відра опівночі,
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває «Гриця»².
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.
Не журиться Катерина?
І гадки не має!
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку —
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:
«В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не сдина,
А муштрує у запічку
Московського сина...
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...»
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,

¹ За москалем буде, москалевою жінкою.

² Тут — сумна пісня про Гриця, що його отруїла дівчина Чураївна — пісня давня, ще від XVII ст. («Ой, і не ходи, Грицю, та на вечорниці»).

Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привітає
Без милого в світі?
Батько-мати – чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне квартиру,
Поглядає на вулицю,
Колише дитинку:
Поглядає – нема, нема...
Чи то ж і не буде?
Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце – Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
«Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!» –
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник¹ дожидала.

Не співає чорнобрива,
Клене свою долю;
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю –
Кують речі недобрії.
Що має робити?

Якби милий чорнобривий –
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий –
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може, вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може – вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема ніде Катерини, –
Та здалась на горі!..
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко –
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі².
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами!
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

¹ Вишник – вишневий сад.

² Тут – як хоче, як йому воля.

II

Сидить батько кінець стола,
 На руки схилився,
 Не дивиться на світ Божий:
 Тяжко зажурився.
 Коло його стара мати
 Сидить на ослоні,
 За сльозами ледве-ледве
 Вимовляє¹ доні:
 «Що, весілля, доню моя?
 А де ж твоя пара?
 Де світилки² з друженьками,
 Старости, бояри?
 В Московщині, доню моя!
 Іди ж їх шукати!
 Та не кажи добрим людям,
 Що є в тебе мати.
 Проклятий час-годинонька,
 Що ти народилась!
 Якби знала, до схід сонця
 Була б утопила...
 Здалась тоді б ти гадині,
 Тепер – москалеві...
 Доню моя, доню моя,
 Цвіте мій рожевий!
 Як ягідку, як пташечку,
 Кохала, ростила
 На лишенько... Доню моя!
 Що ти наробила?..
 Оддячила!.. Іди ж, шукай
 У Москві свекрухи!
 Не слухала моїх речей,
 То її послухай!
 Іди, доню, найди її,
 Найди, привітайся,
 Будь щаслива в чужих людях,
 До нас не вертайся!

Не вертайся, дитя моє,
 З далекого краю!..
 А хто ж мою головоньку
 Без тебе сховає?
 Хто заплаче надо мною,
 Як рідна дитина?
 Хто посадить на могилі
 Червону калину?
 Хто без тебе грішну душу
 Поминати буде?
 Доню моя, доню моя,
 Дитя моє любе!
 Іди од нас...»
 Ледве-ледве
 Поблагословила:
 «Бог з тобою!» – та, як мертва,
 На діл повалилась.
 Обіззався старий батько:
 «Чого ждеш, небого?»
 Заридала Катерина
 Та бух йому в ноги:
 «Прости мені, мій батечку,
 Що я наробила!
 Прости мені, мій голубе,
 Мій соколе милий!»
 «Нехай тебе Бог прощає
 Та добрії люди!
 Молись Богу та йди собі –
 Мені легше буде».

Ледве встала, поклонилась,
 Вийшла мовчки з хати;
 Осталися сиротами
 Старий батько й мати.
 Пішла в садок у вишневий,
 Богу помолилась,
 Взяла землі під вишнею,

¹ Дорікає, докоряє.

² Світилка – дівчина, що тримає меч і свічку під час вінчання.

На хрест¹ почепила;
Промовила: «Не вернуса!
В далекому краю
В чужу землю чужі люди
Мене заховають;
А своєї ця крихітка
Наді мною ляже
Та про долю, моє горе
Чужим людям скаже...
Не розкажуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люди не займали!
Ти не скажеш... ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце ниє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,

Тільки сина пригортас,
Цілує та плаче.
А воно, як янголятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховають.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Є на світі доля,
А хто її знає?
Є на світі воля,
А хто її має?
Є люди на світі —

¹ Що його носила на собі.

Сріблом-злотом сяють:
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан¹ надівають,
А плакати — сором.
Візьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, ширицею²,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого — щастя, кого — сльози,
Все нічка покрила,
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати.
Де ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копію
Сина забавляє?
Чи в діброві з-під колоди

Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що дальше спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люди,
Зустрідеться зима люта...³
А той — чи зустріне,
Що пізнає Катерину,
Привітас сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітас,
Як брат заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
«Бреше, — скажуть, — сякий-такий!
(Звичайно, не в очі)
А так тільки псує мову
Та людей морочить».
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,

¹ Багатий, бо бідні ходять у свитках.

² Тут — щир, або щирій — такий бур'ян.

³ На Московщині; там піски, чужі люди й люта зима.

Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!.. А тим часом
Кете¹ лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Вдома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
«Пугача»² співають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути, з прощї.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій —
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люди добрі!
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!»

Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!
Та й навіщо?.. А дитина!
Вона ж його мати...
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях³ спочила,
Та синові за гіркого⁴
Медяник купила...
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливати!
Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за що люди лають,
За що не пускають в хату ночувать.
Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого Бог карá на світі,
То й вони карають...
Люди гнуться, як ті лози,
Куди вітер віє.
Сиротині сонце світить —
Світить, та не гріє...
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А за віщо, Боже милий?
За що світом нудить?
Що зробила вона людям?

¹ Кете = дайте, ке = дай.

² Це знана пісня: «Ой, сів пугач на могилі та й крикнув він: пугу».

³ *Бровари* — село в Чернігівщині; туди йшов колись шлях на Москву, доки не було залізниць.

⁴ Тут — шага, горем придбаного, що від нього гірко.

Коли пустять в хату;
А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій, Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся надворі!
Собаки злі — покусують,
Та не заговорять,
Не розкажуть, сміючися...
З псами їсти й пити!..
Бідна моя головонько!
Що мені робити?»

Сирота-собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його б'ють і лають, закують в неволю,
Та ніхто про матір на сміх не пита.
А йвася питають, зарання питають,
Не дадуть до мови дитині дожить.
На кого собаки на вулиці лають?
Хто голий, голодний під тинем сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля — чорні бровенята,
Та й тих люди заздрі не дають носити.

IV

Попід горою ярмом-долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини¹ стоять;
В яру гребелька, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі,
І ополонка — воду брять.

Мов покотьоло² червоніє,
Крізь хмару — сонце зайнялось;
Надувся вітер; як повіє! —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище завірюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий³,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка fuga⁴!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов, справді, за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що? Москалі? Де москалі?»
«Що ти? Схаменися!»
«Де москалі, лебедики?»
«Та он, подивися!»
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе».
Через пеньки, заметами
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,

¹ Від часів, коли в нас були гетьмани (до 1764 р.).

² *Покотьоло* — деревляний кружок або у формі обруча, яким діти бавляться.

³ Лісничий; він карби ставить на деревах, значить собі, які можна зрубати та продати.

⁴ *Fuga* — завірюха, хуга.

Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
«Лихо моє! доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде!
«Любий мій, Іване!
Серце моє коханеє!
Де ж ти так барився?»
Та до його... за стремéна...
А він — подивився,
Та шпорами¹ коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я — Катруся твоя люба!
Нащо рвеш стремéна?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися!
Їй же Богу, я — Катруся!»
«Дура, атвяжіся!
Вазьмітє проч безумную!»
«Боже мій! Івасю!
І ти мене покидаєш?!
А ти ж присягався!»
«Вазьмітє проч! Что ж ви сталі?»
«Кого? мене взяти?
За що ж — скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,

Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом!.. Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за що я гину?
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина!
Не покинеш? Серце моє!
Не втікай од мене!..
Я винесу тобі сина».
Кинула стремéна
Та в хатину.

Вертається,
Несе йому сина:
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики, голубчики!
Візьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Воно сиротина;
Візьміть його та оддайте
Старшóму за сина!
Візьміть його!.. бо покину,
Як батько покинув, —

¹ Шпори (*моск.*) — остроги.

Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила, —
Виростає же на сміх людям!» —
На шлях положила.
«Оставайся шукать батька,
А я вже шукала...»
Та в ліс з шляху, як нависна!¹
А дитя осталося,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже — минули.
Воно й добре, та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся²;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить, — серед ставу
Мовчки опинилась.
«Прийми, Боже, мою душу,
А ти³ — моє тіло!»
Шубовств в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке,

Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині;
Виліє сльози на могилу —
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови —
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий;
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
«Ісуса» співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші,
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоніші.
Задивляться чорнобриві:

¹ Несповна розуму.

² Узлісся, підлісся.

³ Тут — звертання: ставе, водо.

І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,
Та не дала долі!»

Їде шляхом до Києва
Берлин¹ шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився проти старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув — одвернувся...

Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой мілій!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

1838, С.-Петербург

¹ Карета (моск.); шестірна — шестеро коней.